

Sa Sardìnnia e Arroma

Po is arromanus est stètiu traballosu conchistai sa Sardìnnia, in su 238 a.C. ago' de sa primu gherra pùnica, innui Amsicora fiat su meri de sa coalizioni sardu-pùnica. Arroma ndi ndi fiat bessida bincidora.

In su 227 is Aromanus, chi iant cunchistau sa Còssiga, chi fiat stètia de is Cartaginesus custa puru, iant fatu una provìntzia paris, Sardìnnia e Còssiga, chi ddas guvernat unu pretori. Ddas iant postas asuta de su governu aministrativu e giuditziàriu/militari de un'òmini de lei (magistrato/ magistau) e depiat pagai impostas caras.

Is arromanus funt bessendi su stadu prus forti de su Mesuderràneu e ndi bolint pigai Sardìnnia puru. In su 219 Annìbali, su generali cartaginesu, iat cumentzau a binci is Arromanus e in su 204 Pùbliu Cornèliu Scipioni ndi fiat lòmpiu acanta de Cartàgini e iat bintu sa batalla de Zama.

Intamis Cartàgini fiat bessendi su stadu prus debili, no mandat sa paga a is sardus cartaginesus in Sardìnnia e issus si furriant contras a is Cartaginesus e nci bogant su governatori Bostale, tzerriant Arroma po benni a Sardìnnia a ddus agiudai, is sardus difendint s'ìsula contras de Arroma, ma agou cumprendint ca podiant bessiri liberus e incumintzant sa furriada contras a Arroma, chi dda cumandànt Amsìcora de Cornus e Annoni de Tharros.

Amsicora fiat unu meri de terra e si timiat chi Arroma si ndi pighessit sa sienda sua, insandus pigat acòrdiu cun is Cartaginesus po cumbati contras a is Arromanus e issus narant ca eja.

Cartàgini mandat is nais, Amsicora àrtziat a chistionai cun is Brabaxinus, Jostu (fillu de Amsicora) movit batalla innantis su tempus, a solu, e perdit, ca is arromanus fiant arribaus a Caralis e artziaus a Tharros , ma Amsìcora no ddoi fiat.

Morint 3000 sordaus e atrus 800 ddus faint presoneris, Jostu si cuat a Cornus.

Amsicora torrat e arribant fine is sordaus cartagineus chi si fiant stentaus po una temporada. Is sordaus sardus e is cartaginesus bincint una batalla e torrant a pigai Aristanis, ma agou is arromanus ddus scramentant cumbatendi ìnturu de Dèximu e Sestu. Jostu ddu bocint e agou morit puru Amsicora de su disprexeri.

S'ùnicu testimòngiu de sa pèrdida de sa batalla fiat su stòricu arromanu Lìviu, ma issu si scuntròlliat e no scieus chi su chi narat est berus o faulas. In su 215 a.G. is sardus s'ghint a si furriai contras Arroma e in su 100 a.G. Marcu Gillu Meteddu a is sardus ddus sacramentat una borta po totus e aici acabant is furriadas, sa Sardìnnia dda pigant una borta po sèmpiri e is sardus ddus custringint a s'ghiri totu is leis arromanas.

Is tzidadis fenìcias iant s'ghiu a bivi e si fiant arromanisadas. Karalis fiat sa capitali de sa provìntzia e is arromanus iant fatu fai monumentus meda, cumenti s'anfiteatru. Is tzidadis fiant cussas fenìcia-pùnicas prus calincuna noa : Karalis, Nora, Solki, Mont'e Sirai ,Tharros, Bithia, Neapolis (oindì stagno/ stàini di s. giovanni/ oristano); Othoca; Cornus; Bosa, Olbia, Turrus Libisonis, Forum Traiani. Sa Sardìnnia ndi fiat

bessida, impari a sa Sitzìlia e a S'Egitu, prus logu de trigu importu de Arroama, sa basi de s'economia fiat su portu e su pranu chi fiat bona po sa messària.

Sa tzidadi de Kalaris in tempus arromanu fiat manna de Santa Ìgia in pratza de su Cramu, is bias de is arricus fiant in Santa Tènnera e Santu Lutziferru e in su chi oi est su cursu vitòriu emanueli, ma su centru de sa vida fiat in pratza de su Cramu innui ddoi fiat su Forum.

Sa Sardìnnia perou est abarrada arrelata meda a su costumù de is pùnicus. Is arromanus no iant cambiau meda s'economia, sa terra Arroama dd'iant donada a is privaus po prantai su trigu chi serbiat po Arroama. Sa genti chi biviant in monti, intamis, iat sighiu a bivi de pastoria, po contu suu.

In su 100 sa Sardìnnia arribat a essi apaxiada, in su 50 a.G. in Arroama ddoi est sa cuntierra Cèsari vs Pompeu, totu sa Sardìnnia fiat cun Cèsari, cun Pompeu Sulci sceti.

Cèsari bincit e premiat totus is tzidadis sardas (bogau Sulci).

Is arrelatas cun su poteri de Arroama torrant a essi de interessu po sa chistioni de su criastianèsimu, sa Sardìnnia bessit su prus logu de traballu po su cristianèsimu.

303/306 batalla de Diocletzianu contras a is cristianus.

Santu Sadurru: S. Lussòriu fiat unu de is primus cristianus impari a Efis e Lussòriu e Antiogu e ddus bocint.

313 Costaninu "s'Editu de Milani": libertadi de arreligioni.

Eusèbiu e Lutziferru (scriri bastanti, podeus biri sa lingua sarda)

Casteddu bessit una tzidadi prus manna, in su 100 p.G. ant fatu s'anfiteatru e nci capiant 10000 spetadoris. In Casteddu nci biviant 25000 personas, s'acua dda pigant in Biddamassargia innui ddoi fiat s'acuedotu arromanu.

Casteddu su prus fiat a scurigadòrgiu e in Santa Tènnera nci fiant is domus arromanas bellas.

Turris libisonis fiat una terra grassa meda, bona po s'ortalìtzia e sa messaria;

Fordongiani (forum traiani) dd'iant fundada is arromanus (Traiano) e fiat tzidadi de importu econòmicu, cuncambiànt su lori de su pranu cun is prodùsius de is pastoris de monti.

Is cuàturus sèculus de domìniu arromanu ant sinnau meda sa vida de sa Sardìnnia: sa lingua sardiana dd'iat bogada, ca su latinu iat pigau su logu a sa lingua de is sardus e difatis su sardu chi conosceus oi nd'est bessiu de su latinu. Su abarrai de is arromanus at lassau arrastus medas in sa giografia e in sa mapadura de su logu. Fiant 4 is bias po castiai sa Sardìnnia: sa primu a oru de mari a parti de abrescidòrgiu finsas a Olbia (terra noa) innui ddoi fiat su portu prus acanta de Arroama, est sa bia 125 de oindii; un'àtera chi àrtziat in mesu a su monti de Casteddu finsas a Sòrgonu (sa 387 de oi); sa chi imoi esta sa S.S. 131 chi de Casteddu passat in Aristanis e depiat andai a Turris; sa bia litoranea a scurigadòrgiu po andai a Surcis (sa 195 de oi) chi de Casteddu arribat a Teulas, S. Antiogu, Bugerru (126 fintzas a Igrèsias) e ndi àrtziat finsas a Aristanis. is cuàturus bias funt totus longitudinalis: is montis funt de giossu a norti e is bias funt in is badis.

Is arromanus pigànt de is minas mineralis cumentu prumu, craboni, arràmini e ferru, unu de is logus po pinnigai su ferru fiat Ferrària a Santu Gregòriu, arràmini de Gadoni (funtana arraminosa), prumu e prata in su Surcis e àterus metallus in Igrèsias. Su minerali sardu giai fiat arribau in Arroma innantis chi dd'essint conchistada, ca teniant arrelatas cun is etruscus (in sa stàtua de sa lupa ddoi est su prumu sardu, is colonnas de su Partenoni funt in màrmuri de Gaddura).

Sa primu forma de turismu dd'iant fata is Arromanus, chi beniant a biri is biddas de Sardìnnia.

Po s'economia Arroma averat su sistema de su latifundu chi iant pesau is pùnicus: latifundu fiat una terra manna e nci boliat genti meda chi traballesit po de badas, difati is traballadoris fiant scraus e su meri no ddus depiat pagai. Su latifundu est importanti ca chi tenit is scraus podit fai su chi bolit ca tanti no depint pagai a nisciunu.

Su domìniu arromanu fiat stètiu tostau meda, ddoi fiat un'arratzismu forti contras de is sardus. Ciceroni at sèmpiri scritu mali, su spreamentu est abdau a innantis finsas a is piemontesus.

Su domìniu de Arroma acabat in su 455 p.G.